

Μεταψυχολογικό δοκίμιο για τη βία

ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ ΑΛΕΞΑΝΔΡΙΔΗΣ

Ψυχίατρος, Παιδοψυχίατρος, Ψυχαναλυτής

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Στο δοκίμιο αυτό επιχειρείται η ψυχαναλυτική μεταψυχολογική προσέγγιση του φαινομένου της βίας, όπως αυτή εκδηλώνεται σε διάφορες φάσεις της ανάπτυξης του ψυχισμού. Οι φάσεις που μελετώνται έχουν υποδειχθεί από τους συγγραφείς οι οποίοι τις έχουν περιγράψει πρώτοι ως φάσεις με δυναμική βίας ή εκτιμώνται ως τέτοιες από το συγγραφέα του παρόντος άρθρου. Επιχειρούνται η απομάκρυνση από την κλασική θεώρηση του φαινομένου μέσω της ψυχικής οικονομίας και των ενορμητικών επενδύσεων, χωρίς αυτή να αποκλείεται ως λανθασμένη, και η ανάλυση του φαινομένου στα επίπεδα της υποκειμενικότητας και της διυποκειμενικότητας. Επίσης, μέσα από τη διάκριση της βίας σε οργανωτική και αποδιοργανωτική μελετώνται οι συνθήκες κρίσης που είναι απαραίτητες για την προώθηση της ψυχικής οργάνωσης, και οι συνθήκες κρίσης που γεννούν καθηλώσεις και άτση προς παλινδρόμηση. Στο τέλος του άρθρου προτείνεται ένα γενικό διυποκειμενικό μοντέλο, που περιγράφει τις οριακές του θέσεις τις συνθήκες εκδήλωσης βίας, και σχολιάζεται ο ρόλος της πράξης και της σκέψης.

Λέξεις-κλειδιά: Βία, Ανάπτυξη, Υποκειμενικότητα, Διυποκειμενικότητα.

Συστατικά στοιχεία ενός δυσχερούς ορισμού

Είναι εξαιρετικά δύσκολο να δοθεί ένας ορισμός της βίας. Πριν τον διατυπώσουμε, ας προσπαθήσουμε να δούμε τα απαραίτητα δομικά συστατικά ενός τέτοιου ορισμού, εκκινώντας από μια προσωρινή αλλά χρηστική διατύπωση: «Η βία είναι μια υπερβολική χρήση της δύναμης, μια συνέπεια ή μια συγκυρία της χρήσης της, χωρίς όμως να είναι ένα συστατικό της δύναμης» (Deleuze, 1986).

Η έννοια του «υπερβολικού» μάς θέτει τις παραμέτρους του φάσματος του κανονικού και των ορίων της κανονικότητας. Η βία τίθεται ως μια υπέρβαση των ορίων της αντοχής της λειτουργίας ενός συστήματος. Με την έννοια αυτή, αν θεωρήσουμε ότι κάθε σύστημα έχει ένα κατώτατο όριο απαραίτητης έντασης για να τίθεται σε

λειτουργία και ένα ανώτατο, πιο πάνω από το οποίο δεν μπορεί να λειτουργήσει, «βία» μπορεί να είναι όχι μόνο μια υπέρβαση του ανώτατου ορίου (η συνηθισμένη εικόνα που έχουμε για τη βία) αλλά και ο υποβιβασμός της διεγερσης κάτω από ένα όριο, πέρα από το οποίο δεν τροφοδοτείται το σύστημα για να λειτουργεί. Οι λειτουργίες των ζωντανών οργανισμών (βιολογικές και ψυχικές, αν κρατήσουμε αυτόν το χωρίς υπόβαθρο δυϊσμό για να συνεννοούμαστε) διαφέρουν από εκείνες των άψυχων μηχανών. Μια άψυχη μηχανή (π.χ., μια ηλεκτροκίνητη μηχανή) δεν παθαίνει βλάβη αν αποκοπεί από την ηλεκτροδότηση πηγή· μια ζωντανή μηχανή χρειάζεται συνεχώς μια στοιχειώδη τροφοδότηση, η οποία συντηρεί τους ενεργούς μηχανισμούς που τη συντηρούν. «Βία», λοιπόν, στις έμβιες μηχανές δεν είναι μόνο η υπερβολική διεγερση αλλά και η μη διεγερση των ζωτικών λειτουργιών συ-

ντήρησης της μηχανής. Για να εικονογραφήσουμε τη θέση μας, ας αναφέρουμε τα κλινικά φαινόμενα της κακοποίησης των βρεφών και παιδιών (υπερβασία) και της παραμέλησης των βρεφών και νηπίων (σίγαση των λειτουργιών λόγω μη διέγερσης), στα οποία θα επανέλθουμε διεξοδικότερα στη συνέχεια. Όμως, ας επιστημονούμε αμέσως, για να τονίσουμε τις συνέπειες της μη συντήρησης των μηχανισμών συντήρησης, ότι οι μελέτες δείχνουν τα παιδιά που εκτίθενται σε χρόνια παραμέληση να εμφανίζουν σοβαρότερα σωματικά και ψυχικά προβλήματα από τα παιδιά που εκτίθενται σε χρόνια κακοποίηση.

Η έννοια της «χρήσης» μάς θέτει φαινομενολογικά, υποχρεωτικά, μπροστά σε ένα απαραίτητο, στοιχειώδες μοντέλο όπου ένα στοιχείο εφαρμόζει δύναμη σε ένα άλλο στοιχείο. Το ότι υπάρχει «δράστης» και «παραλήπτης» της δύναμης μας προσδιορίζει την έννοια του υπερβολικού: Πρόκειται για το υπερβολικό του παραλήπτη και όχι το υπερβολικό (χωρίς να αποκλείεται) του δράστη. Σε πρώτη προσέγγιση, έχουμε την τάση να αντικαθιστούμε τα δύο στοιχεία με δύο άτομα, όμως και οι δύο όροι μπορούν να αντικατασταθούν και από άλλες οντότητες (όπως φύση, ομάδα, κοινωνία, οικογένεια, θεσμός), κυριολεκτικά και μεταφορικά. Θέλουμε εξαρχής να επιστημονούμε μια ειδική συνθήκη που θα αναπτύξουμε διεξοδικότερα, τη βία μεταξύ στοιχείων που απαρτίζουν τον ψυχισμό ενός και του αυτού ατόμου, για να δείξουμε ότι η βία δεν είναι φαινόμενο μόνο δι-υποκειμενικό αλλά και ενδο-υποκειμενικό.

Η έννοια της χρήσης μάς θέτει, επίσης, το ζήτημα αν πρόκειται για ενσυνείδητη, εμπρόθετη ή όχι, χρήση της βίας από το δράστη ή αν πρόκειται για ασυνείδητη χρήση της. Αν δηλαδή ο δράστης δρα βίαια ή αν ο δράστης «δράται» και από κάποιο άλλο στοιχείο που τον υποχρεώνει στην υπερβολική χρήση της βίας, οπότε το φαινόμενο της βίας τίθεται πιο σύνθετο: Πρόκειται για ένα υποκείμενο το οποίο υφίσταται ενδοψυχική βία που το υποχρεώνει σε μια εξωτερική, προς άλλον, άσκηση βίας. Και για να κάνουμε τα πράγματα πιο σύνθετα, όχι για την προσωπική μας ευχαρίστηση αλλά για να προσεγγίσουμε πραγματικές κλινικές συν-

θήκες, πρέπει να θέσουμε το ερώτημα αν και ο παραλήπτης της βίας τίθεται συνειδητά ή ασυνείδητα στη θέση όπου θα υποστεί τη βία. Μια τέτοια διατύπωση φέρνει αμέσως στη σκέψη των ειδικών το ζεύγος σαδισμός - μαζοχισμός, αλλά στην πορεία του κειμένου εμείς θα προσπαθήσουμε να το ερευνήσουμε κυρίως μέσα από την προβληματική της επανάληψης του τραύματος.

Η έννοια της «δύναμης» είναι επαρκής σε ένα πρώτο επίπεδο για να τοποθετήσουμε τη μελέτη των φαινομένων της βίας στο λεγόμενο «οικονομικό» επίπεδο της ψυχικής λειτουργίας: Οι αρχές της διέγερσης - εκτόνωσης, της σταθερότητας, του χαμηλότερου δυνατού σημείου διέγερσης, της ελεύθερης (αδιαφοροποίητης) και της συνδεδεμένης ενέργειας καθώς και της ενόρμησης εμφανίζονται ικανές να οργανώσουν την ανάλυση του ζητήματος. Το θέμα όμως γίνεται ιδιαίτερα πολύπλοκο αν θέσουμε δύο προβληματισμούς: ο πρώτος αφορά τη σύνθεση αυτής της βίαιης δύναμης, αν αποφύγουμε την εύκολη λύση να τη δεχθούμε ως αποκλειστικά προερχόμενη από τις επιθετικές ενορμήσεις, κατά την πρώτη τυποποίηση των ενορμήσεων, και από τις ενορμήσεις με σκοπό το θάνατο, κατά τη δεύτερη, τίθεται δηλαδή το θέμα αν η δύναμη της βίας προέρχεται από τις παραπάνω ενορμήσεις σε συνδυασμό με τις ενορμήσεις της αυτοσυντήρησης, τις ερωτικές, αλλά και από την αδιαφοροποίητη ψυχική ενέργεια, η οποία ακόμη δεν έχει ανυψωθεί στην ποιότητα της ψυχικής ενόρμησης. Ο δεύτερος προβληματισμός αφορά το θέμα των μεταλλαγών των ενορμήσεων κατά την ψυχική λειτουργία. Συνήθως θεωρούμε ότι η μεταλλαγή των ενορμήσεων επιτυγχάνεται κατά τη σύνδεσή τους με συμβολοποιημένες αναπαραστάσεις, οι οποίες διακινούνται σε πολλαπλά δίκτυα, «στρώματα» συνδέσεων (εικόνων, λέξεων, φαντασιστικών, συμβολικών και νοητικών μοντέλων). Οι συνδέσεις αυτές κατά τεκμήριο διοχετεύουν το «ωμό», το «αψύ», των πρώτων ενορμητικών κινήσεων σε πολλαπλά ψυχικά μορφώματα, κινώντας τη διαδικασία της σκέψης έναντι της διαδικασίας της εκτονωτικής πράξης κατά τρόπο ευθέως ανάλογο με τον αριθμό των συνδέσεων. Η κλινική συχνότητα επαληθεύει

αυτή τη διαπίστωση, όμως θα πρέπει να αναφερθεί σε αυτές τις προκαταρκτικές διερευνήσεις ότι και το αντίστροφο συμβαίνει, δηλαδή η «είσοδος», η «ενεργοποίηση» ενός τραυματικού σεναρίου και μια «ασήμαντη» αφορμή μπορεί να προκαλέσουν υπερενίσχυση των ενορμητικών κινήσεων. Θα πρέπει, επίσης, να διερευνηθεί το «αναπαραστατικό κενό» ως παράγοντας υπερενίσχυσης ή αναστολής της ενορμητικής κίνησης.

Η φράση ότι η βία δεν αποτελεί συστατικό της δύναμης που χρησιμοποιείται μένει να αποδειχθεί. Αξίζει να μελετηθεί και η αλήθεια της αντίστροφης φράσης, με την έννοια ότι οι ενορμήσεις έχουν ένα «δαιμονικό» και ατίθασο χαρακτήρα, που επιθυμεί την πλήρη και απόλυτη ικανοποίησή τους, χωρίς να λαμβάνονται υπόψη οι συντεταγμένες του άλλου και του περιβάλλοντος, όπως ενυπάρχουν στο «Αυτό», το ασυνείδητο τμήμα του ψυχισμού, σύμφωνα με τη δεύτερη φροϋδική τοπική, ή όπως υπάρχουν στα ένστικτα. Με αυτό ως αφετηρία θεωρούμε ότι η μη βίαιη έκφρασή τους δεν είναι η αυθεντική τους, αλλά προϊόν εκπαίδευσης και χειραγώγησης, που τους έχει επιβληθεί από το άτομο και τον πολιτισμό. Πρόκειται για συνθήκη δυναμική, η σταθερότητα της οποίας δοκιμάζεται κάθε στιγμή, αλλά ιδιαίτερα στις κρίσεις του ατόμου ή του περιβάλλοντος.

Αντικείμενο επίσης ιδιαίτερης μελέτης οφείλει να γίνει η «συγκυρία» της μετατροπής της δύναμης σε βία. Την έννοια της συγκυρίας μπορούμε να την προσεγγίσουμε με δύο τρόπους: α) φαινομενολογικά: να μελετηθούν όλοι οι ιδιαίτεροι παράγοντες που συνηγόρησαν ώστε να αρθούν οι αναστολές του δράστη, του παραλήπτη και του περιβάλλοντος που συγκρατούσαν τη δύναμη σε ανενεργή μορφή ή ενεργή αλλά μέσα στα όρια του συστήματος, β) ψυχαναλυτικά: να μελετηθούν η ενεργοποίηση φαντασιακών σεναρίων του τραύματος και η επικυριαρχία στον παρόντα χρόνο ενός παρελθόντος χρόνου, ο οποίος όμως είναι πάντοτε ενεργός ψυχικά. Θέλουμε να προτείνουμε, προκειμένου να διευρύνουμε την έννοια της συγκυρίας, και τη θεώρηση ενός *collapsus* του χρόνου, μιας άρσης της έννοιας και ιδιαίτερας του βιώματος του χρόνου, της δημιουργίας μιας και μοναδικής πραγματικότη-

τας η οποία απορροφά, μαγεύει τα άτομα μέσα στη συνθήκη της βίας.

Τελευταία ίσως έννοια στη σημειολογική μας ανάλυση αυτού του πιθανού ορισμού της βίας είναι η έννοια της βίας ως «συνέπειας» της δύναμης. Ήδη θίξαμε το ζήτημα μιλώντας για το δαιμονικό χαρακτήρα της ενορμητικής δύναμης, όμως εδώ ο νους μας πηγαίνει κατά παρέκκυσση προς τις συνέπειες από τη χρήση της βίας. Οι συνέπειες κατά τη γνώμη μας θα πρέπει πάντα να αναζητούνται με τη λογική του συστήματος. Δηλαδή η βίαιη πράξη δεν έχει επιπτώσεις μόνο στο δράστη, στον παραλήπτη και στο πλαίσιο μέσα στο οποίο εκδηλώνεται, αλλά και σε όλα τα συστήματα στα οποία ανήκουν τα τρία αυτά μέρη και σε όλα τα συστήματα που τα ίδια θα εμπλακούν, και μάλιστα με δράση αναδρομική και προδρομική. Παραδείγματος χάριν, η κακοποίηση ενός παιδιού από ένα γονέα δεν εμπλέκει μόνο ολόκληρο το οικογενειακό σύστημα αλλά και όλα τα συστήματα στα οποία τα μέλη του ανήκουν, όπως το σχολείο για το παιδί και το χώρο εργασίας για το γονέα στον παρόντα χρόνο. Συνδέεται όμως, επίσης, και με την τάση αναθεώρησης της γνώμης που έχουν για το γονέα μετά τη δημοσιοποίηση του γεγονότος (αναδρομική ανακατασκευή της «ιστορίας» του) καθώς και με την τάση προβολής των αναπαραστάσεων του παρόντος στο μέλλον (προδρομική κατασκευή της «ιστορίας» του θύματος ως ατόμου ανασταλμένου ή επιθετικού). Η αναδρομική και προδρομική κίνηση με στόχο την ανακατασκευή των αναπαραστάσεων, των αντιλήψεων, των ερμηνειών και των λειτουργιών δεν έχει υποχρεωτικά μόνο αρνητικές συνέπειες. Στη θετική της εξέλιξη μπορεί να οδηγεί σε πιο σύνθετες και πιο λειτουργικές, ανώτερες ποιοτικά οργανώσεις ενός συστήματος, σε ένα επίπεδο το οποίο, χωρίς την απελευθερωτική καταστροφικότητα της βίας στις προϋπάρχουσες εγκατεστημένες δομές, αυτή δε θα μπορούσε να πραγματοποιηθεί. Για να δώσουμε ένα παράδειγμα, ας αναφερθούμε στη διαδικασία των ταυτίσεων και ας θυμηθούμε το συγκρουσιακό χαρακτήρα των εν δυνάμει ταυτίσεων με τις ήδη υπάρχουσες και την

απαραίτητη βίαιη καταστολή ή καταστροφή των προηγούμενων, ώστε να μπορέσουν να εγκατασταθούν οι επερχόμενες.

Θεωρούμε πως στο σημείο αυτό μπορεί να κλείσει η μακρά εισαγωγή και να αφήσουμε στον αναγνώστη την ευκαιρία (ή και την υποχρέωση) να αναδιαμορφώσει έναν πληρέστερο ορισμό με βάση την ανάπτυξη των στοιχείων της αρχικής πρότασης. Εμείς θα προχωρήσουμε στην επεξεργασία κάποιων ειδικών θεμάτων, τα οποία ήδη προέκυψαν από την ανάλυση του ορισμού και μερικά από τα οποία έχουν κίολας αναγγελθεί.

Οργανωτική και αποδιοργανωτική βία

Η βία ως συνθήκη που υποχρεώνει ένα σύστημα οριστικά ή πρόσκαιρα να βγει από την εύρυθμη λειτουργία του μπορεί να έχει φυσιολογικές ή παθολογικές συνέπειες. Φυσιολογικές θεωρούνται όλες οι συνθήκες που χρησιμοποιούν ή επωφελούνται από τη βία για την προώθηση ενός σχεδίου δημιουργικότητας μέσα στο πρόταγμα της ζωής. Η βία αυτή μπορεί να ονομαστεί και οργανωτική ή και «ορθολογική» βία, αν ληφθεί υπόψη η θεωρητική ρητή ή άρρητη επιλογή των περισσότερων ψυχαναλυτών και ψυχοπαθολόγων πως αναπτυσσόμενος ο ψυχικός κόσμος οργανώνεται προς την κατεύθυνση της σκέψης, του λόγου (mentalization). Συμμετρικά, παθολογική ή αποδιοργανωτική βία μπορούμε να ονομάσουμε αυτήν που λειτουργεί για την απόλαυση της καταστροφικής ενόρμησης, δε συνδέεται με κάποιο σχέδιο ζωής, αλλά, αντιθέτως, είναι παγιδευμένη στην επανάληψη του τραύματος και του θανάτου.

Αν κάναμε έναν κατάλογο της οργανωτικής βίας, θα βάζαμε, με κίνδυνο να παραλείψουμε πολλές αναπτυξιακές συνθήκες, αλλά και πολλούς συγγραφείς, τις εξής μορφές: τη «θεμελιακή (fondamentale) βία» του J. Bergeret (1981), το «τραύμα της γέννησης» του O. Rank (1928), τη «βία της ερμηνείας» της P. Aulagnier (1975), τη «σαγήνη του βρέφους από τον ενήλικα γονέα», σύμφωνα με τον J. Laplanche (1987), τη «βία των ταυτίσεων», σύμφωνα με την A. Ποταμιάνου

(1984), τη «βία της διαφοροποίησης από το κοινό δέρμα με τη μητέρα» του D. Anzieu (1997), τη «βία της ψυχικής διαφοροποίησης από τη μητέρα», σύμφωνα με τη M. Malher (1975), τη βία του πατέρα που ελκύει τη μητέρα έξω από την πρωταρχική δυάδα μητέρας - παιδιού (S. Freud, 1910), τη βία της εγκατάστασης της απαγόρευσης της αιμομιξίας με κίνδυνο το θάνατο ή τον ευνουχισμό (S. Freud, 1905), τη βία κατά την εγκατάσταση των κοινωνικών και πολιτισμικών θεσμών, δίδοντας ιδιαίτερη έμφαση στις θεσμοθετημένες ή δρώσες με λανθάνοντα τρόπο δοκιμασίες ενηλικίωσης (Dadoun, 1993. Enriquez, 1983. Girard, 1972).

Αν κάναμε έναν κατάλογο της αποδιοργανωτικής βίας, θα βάζαμε: τη μη ψυχική διαφοροποίηση με αποτέλεσμα την εμφάνιση πρωτογενούς αυτισμού ή πρωτογενούς παιδικής ψύχωσης· τη βίαιη αντεπίθεση με την εμφάνιση και την οργάνωση δευτερογενούς αυτισμού και τη νοητική ψευδοκαθυστέρηση· το εγκαταλελειμμένο παιδί, ως γεγονός και ως βίωμα· τη βία της ανεπάρκειας του μητρικού οργανωτικού αντικειμένου, με συνέπειες στην ανάπτυξη του ψυχικού κόσμου (mentalization) και τη δημιουργία του παθολογικού υποστρώματος για την ανάπτυξη θεμελιώδους κατάθλιψης, μηχανιστικής ζωής, διαταραχών συμπεριφοράς, εξάρτησης και ψυχοσωματικής υφής· τη βία από την πράξη της αιμομικτικής παραβίασης ως μια επικυριαρχία του φανταστικού διά του πραγματικού, με πλήρη κατάργηση των συμβολικών λειτουργιών (άρα και της έννοιας του κανόνα που αυτές συνεπάγονται): τη βία του φανταστικού διά του συμβολικού επί του πραγματικού, που γεννά το νευρωσικό σύμπτωμα στη συμπεριφορά (φοβικό), στο σώμα (υστερική μετατροπή), στη σκέψη (ιδεοψυχαναγκασμοί)· τη βία στον ψυχισμό από τη σεξουαλική φαντασίωση και επιθυμία που είναι αντίθετη ως προς το ανατομικό φύλο του υποκειμένου, και τις δυσχέρειες στην ανάπτυξη της σεξουαλικής (και όχι μόνο) ταυτότητας· τη βία στον ψυχισμό από την εισβολή των ψευδαισθησιακών και παραληρηματικών ιδεών και τη δημιουργία μιας ψυχωτικής νεοπραγματικότητας αποσχισμένης και διασχιστικής της προηγούμενης συγκρότη-

σης του εγώ και της σχέσης του με την εξωτερική και εσωτερική πραγματικότητα.

Στη συνέχεια του κειμένου θα επιχειρήσουμε να αναπύξουμε κάποιες από τις προαναφερθείσες μορφές βίας, είτε γιατί τις θεωρούμε πρότυπες μορφές (μοντέλα) είτε γιατί έχουν για εμάς ιδιαίτερο ενδιαφέρον. Θα ακολουθήσουμε το διαχωρισμό ενδοϋποκειμενική και διυποκειμενική βία, αν και, όπως θα φανεί, ο διαχωρισμός αυτός τις περισσότερες φορές είναι σχηματικός, με την έννοια ότι ο ψυχισμός δεν είναι κάποιο ερμητικά κλειστό πεδίο, ένας αυτιστικός σολιψισμός, και ότι το εσωτερικό αντικείμενο πάντα ενεργοποιείται από κάποιες ιδιότητες του εξωτερικού αντικείμενου. Αντίστροφα, ταυτοχρόνως το εσωτερικό αντικείμενο κινεί το υποκείμενο προς την αναζήτηση ενός εξωτερικού αντικειμένου που του ταιριάζει. Το ίδιο μπορεί να λεχθεί και για την ενόρμηση και το Εγώ του υποκειμένου. Παρ' όλα αυτά, ο διαχωρισμός θα επιχειρηθεί με κριτήριο τη μεγαλύτερη βαρύτητα που έχει στο φαινόμενο η ενδοψυχική ή η διυποκειμενική συνιστώσα.

Ενδοϋποκειμενική βία

Το φροϋδικό έργο ως έργο καταγωγής εμπνέει, πλαισιώνει και ίσως μερικές φορές περιορίζει τους ψυχαναλυτές. Αυτή η δύναμη που μπορεί να μετασχηματιστεί σε βία όταν ο αναλυτής δογματικά αυτο- ή ετερο-λογοκρίνεται έδωσε κάποια βασικά μοντέλα, που κατά τη γνώμη μας επηρεάζουν το σύνολο των μεταγενέστερων ψυχαναλυτικών προσεγγίσεων: α) τη βίαιη εξώθηση από το πρώιμο εγώ-ευχαρίστηση των δυσάρεστων στοιχείων στον «έξω κόσμο», β) την απώθηση, γ) τη «*neurotica*» και τη μετατόπιση της από το χώρο του πραγματικού στο χώρο του φαντασιακού, δ) την επανάληψη.

Η βίαιη εξώθηση από το πρώιμο εγώ των στοιχείων (αισθημάτων, αναπαραστάσεων, ψυχικών διεγέρσεων) που το εγώ δεν μπορεί να ενσωματώσει στην οργάνωσή του είναι μια ιδέα που διατρέχει το φροϋδικό έργο, με κυριότερους σταθμούς τα κείμενα «Ενόρμησης και η τύχη τους» (Freud, 1915),

«Νεύρωση και Ψύχωση» (Freud, 1924), «Το οικονομικό πρόβλημα του μαζοχισμού» (Freud, 1924), «Η απώλεια της πραγματικότητας στη νεύρωση και στην ψύχωση» (Freud, 1924), «Η άρνηση» (Freud, 1925). Η κεντρική ιδέα είναι ότι το πρώιμο εγώ, ή εγώ-ευχαρίστηση, όπως το λέει άλλοτε, λειτουργεί μόνο κάτω από την αρχή της ευχαρίστησης και όχι κάτω από την αρχή της πραγματικότητας. Οποιοδήποτε ερέθισμα, είτε εξωτερικό είτε εσωτερικό, εφόσον παραμένει ως διέγερση στον ψυχισμό ασύμβατη με αυτόν, το εγώ το αποβάλλει «έξω» αυτό το έξω του ψυχισμού δημιουργεί την «εξωτερική πραγματικότητα» για τον ψυχισμό, την οποία μόνο στη συνέχεια θα επεξεργασθεί και θα διακρίνει σε εξωτερική του ατόμου πραγματικότητα και σε εξωτερική του εγώ, αλλά ενδοψυχική, πραγματικότητα. Η εξώθηση είναι βίαιη, χρησιμοποιούνται σπουδαίοι αλλά εξαιρετικά δαπανηροί ψυχικοί μηχανισμοί, όπως η προβολή, η άρνηση, η σχάση, ο αποκλεισμός (*forclusion*), αλλά το κέρδος είναι τεράστιο και διπλό: α) διασώζεται η ακεραιότητα του εγώ, β) δημιουργείται ο χώρος «εξωτερική πραγματικότητα». Εγκαθίσταται ένα πρώιμο μοντέλο οργανωτικής βίας στο οποίο το άτομο που θα εξελιχθεί ψυχικά προς τη νευρωτικοποίηση και τη συμβολική σκέψη δε θα καταφεύγει παρά μόνο σε περιπτώσεις εξαιρετικών εξωτερικών ή εσωτερικών κρίσεων. Τα άτομα όμως που θα υποστούν καθυλώσεις κατά την περίοδο της ανάπτυξης που θα κυριαρχεί ακόμη αυτό το μοντέλο θα καταφεύγουν σε αυτό, με συνέπεια την παθολογική σχέση με την πραγματικότητα (εσωτερική και εξωτερική). Το οργανωτικό-εφόσον εφαρμόζεται στον «καιρό του» μοντέλο χρήσης βίας καθίσταται αποδιοργανωτικό όταν χρησιμοποιείται «άκαιρα», σε εποχές που πιο εξελιγμένα μοντέλα θα έπρεπε να χρησιμοποιούνται.

Ένας επόμενος σταθμός της εξέλιξης αυτού του μοντέλου, επίσης ικανός να λειτουργήσει οργανωτικά στον «καιρό» του και στο διηνεκές, εφόσον μετουσιωθεί, αλλά παθολογικά αν δεν επιτευχθεί αυτή η μετατροπή, είναι ο σαδισμός-μαζοχισμός. Αποτελεί πρόοδο ως προς το προηγούμενο μοντέλο, με την έννοια ότι περιορίζει το πεδίο δράσης της αποδιοργάνωσης, προφυλάσσοντας το υποκείμενο από τη διαταραχή του συνόλου της

προσωπικότητας, όπως συμβαίνει στις δυσάρεστες εξελίξεις του προηγούμενου σταδίου, αλλά εξακολουθεί να παραμένει μια βαρύτατη παθολογία, εξαιρετικά βίαιη πλέον και στη φαινομενολογική της υπόσταση, η οποία, κατά τη γνώμη μας, δεν περιορίζεται μόνο στο χώρο της σεξουαλικότητας αλλά θίγει και το αίσθημα της ταυτότητας (εγκαθιστώντας ίσως ένα είδος «διπλού» εαυτού). Στο παρόν κείμενο δεν είναι δυνατόν να ασχοληθούμε περισσότερο με το φαινόμενο αυτό, που αποτελεί ένα από τα πιο ακανθώδη και απόκρυφα της ψυχοπαθολογίας, αλλά θα το αφήσουμε κάνοντας μια τελευταία παρατήρηση: αν το πρώτο μοντέλο οργανώνει το χώρο «εξωτερική πραγματικότητα», ο σαδισμός-μαζοχισμός οργανώνει ίσως τον πρώτο μεταβατικό χώρο μεταξύ δύο απολύτως διακριτών στόμων. Ο χώρος αυτός λειτουργεί απολύτως στο επίπεδο της συμπεριφοράς, της πράξης, προσπαθώντας να αρνηθεί τόσο την έννοια της εξωτερικής περιβάλλουσας πραγματικότητας (κοινωνικής και πολιτισμικής, απέναντι στην οποία ο σαδομαζοχισμός είναι η υπέρτατη πρόκληση) όσο και την έννοια της ενδοψυχικής πραγματικότητας των δύο συνεργών. Το μοντέλο, λοιπόν, που δίνει ο σαδομαζοχισμός είναι ένα βίαιο μοντέλο, που θέτει την πράξη ως αυτοφυή, απόλυτη και ακέραια και όχι ως πηγάζουσα (και εδώ κυρίως εστιάζεται η βιαιότητα) από τις δύο φυσιολογικές πηγές, που είναι η εξωτερική και η ενδοψυχική πραγματικότητα.

Αν δεχθούμε ότι ο ψυχισμός αναπτυσσόμενος προσπαθεί να διατηρήσει την όλο και μεγαλύτερη αυτοτέλειά του, την ικανότητα να αυτοπροσδιορίζεται, τότε θα θεωρήσουμε την όλο και μεγαλύτερη και πιο πολύπλοκη ανάπτυξη του ως προσπάθεια κατακράτησης της ψυχικής ενέργειας μέσα στην ψυχική πραγματικότητα, ώστε, χωρίς ενεργειακές απώλειες από εξωτερικές εξαρτήσεις, να επενδύει το σύνολο της ενέργειας στα παραγόμενα ψυχικά μορφώματα. Για να επιτευχθεί αυτό, χρειάζεται η δημιουργία του εξωτερικού χώρου μέσα στον ψυχισμό, και ως τέτοιος δημιουργείται το δυναμικό ασυνείδητο, σύμφωνα με τη πρώτη φροϋδική τοπική. Δημιουργείται με τη λειτουργία εκ μέρους του ανεπτυγμένου πλέον εγώ του μη-

χανισμού της απώθησης. Έναρξη βίαιη και σκοτεινή, η πρωτογενής απώθηση ορίζει μέσα στον ψυχισμό έναν «τόπο εξορίας» για τα ανεπιθύμητα για το εγώ ψυχικά παράγωγα, χώρο και παράγωγα που βίαια αλλά όχι απόλυτα αποκόπτει από τη συνείδηση. Υπάρχουν πλέον άμυνες που συντηρούν την απώθηση, υπάρχουν οι προσπάθειες του απωθημένου υλικού να επανέλθει στη συνείδηση μετασχηματιζόμενο συμβολικά, ώστε να μη γίνει αντιληπτό από τη λογοκρισία, υπάρχουν το όνειρο, το σύμπτωμα και η παραδρομή του λόγου και της πράξης που θα το επαναφέρουν μετασχηματισμένο αλλά ενεργό στη συνείδηση. Η μετακίνηση προς τα έσω επιτυγχάνεται με μια βίαιη αναδόμηση του ψυχισμού, η οποία όμως έχει ως αποτέλεσμα ηπιότερους και πιο πολύπλοκους τρόπους συνδιαλλαγής μεταξύ των τόπων που τον απαρτίζουν. Όσο η ψυχική αυτή δόμηση υφίσταται, το άτομο είναι ικανό να διαχειριστεί τα πιο βίαια εσωτερικά ή εξωτερικά φαινόμενα. Η κλινική εμπειρία μάς δείχνει ότι, όταν η ψυχική δόμηση καταρρέει και ο ψυχικοί χώροι συντήκονται (όπως συμβαίνει με την επέλαση της ψυχωτικής κρίσης και με τα διάφορα οργανικά ψυχοσύνδρομα), τότε η ψυχική και σωματοποιημένη βία που υφίσταται το άτομο είναι τόσο μεγάλη, τόσο απελπιστική, που αρκετές φορές στο άτομο ως μόνη λύση εμφανίζεται και επιβάλλεται βίαια η αυτοκτονία.

Η απώθηση οργανώνει την ψυχική δομή έτσι ώστε να μπορέσει να νευρωτικοποιηθεί και να αποτρέψει οριστικά το ζήτημα της αλήθειας της πραγματικότητας, που μπορεί να επιφέρει κατάρρευση της προσωπικότητας και της ψυχοσωματικής ενότητας του ατόμου. Μετατρέπει οριστικά τα ζητήματα σε ενδοψυχικά θέματα που αφορούν την αλήθεια της επιθυμίας του ατόμου ή του άλλου ατόμου (όχι όμως του πραγματικού αλλά του ενδοψυχικά φαντασιωσικού). Για την ολοκλήρωση αυτής της κίνησης χρειαζόταν να κοπεί και ο τελευταίος αποικρατικός, υποχρεωτικός δεσμός με την εξωτερική πραγματικότητα. Αυτός ήταν για τον S. Freud η θεωρία του της «neurotica».

Η αρχική σύλληψη του S. Freud σχετικά με τη γένεση της νευρώσης ήταν ότι προέρχεται από πραγματική σεξουαλική παραβίαση του ατόμου

όταν ήταν παιδί από κάποιον ενήλικα, παραβίαση η οποία ενεργοποιούνταν ψυχικά σε ένα δεύτερο χρόνο, σε ένα εκ των υστέρων, με την αφορμή ενός δευτέρου γεγονότος που δεν είχε από μόνο του μεγάλη σημασία, αλλά έπαιρνε τεράστια σημασία εφόσον ενεργοποιούσε το πρωτογενές τραύμα.

Οι κλινικές του όμως έρευνες του έδειξαν ότι το πραγματικό γεγονός δεν αποτελούσε την αποκλειστική αιτιοπαθογένεια της νεύρωσης, αλλά ότι και η φαντασίωση του ατόμου (η φαντασίωση μιας πράξης σεξουαλικής παραβίασης από τον άλλο) μπορούσε για τον ψυχισμό να έχει την αξία πραγματικού γεγονότος. Με αυτή την παραδοχή ο S. Freud αποκόπτεται βίαια (όπως ο ίδιος ομολογεί στο αντίστοιχο γράμμα στον Fliess) από τις μεγαλομανιακές φαντασιώσεις του σχετικά με τη διεθνή του αναγνώριση ως αυτού που έλυσε το αίνιγμα της νεύρωσης, αλλά λυτρώνεται, χωρίς ακόμη εκείνη τη στιγμή να μπορεί να υπολογίσει τις ενεργητικές συνέπειες από την υποχρεωτική σύνδεση του τραύματος με την εξωτερική πραγματικότητα. Μπορεί πλέον να μετακινήσει όλη τη μελέτη και τη θεραπεία στον ενδοψυχικό χώρο. Η κίνηση αυτή, χωρίς να είναι βίαιη από τη μεριά του ίδιου του S. Freud, πήρε δογματικές διαστάσεις σε κάποιους ψυχαναλυτές, δημιουργώντας σε αυτούς τεράστιες δυσκολίες για τη μελέτη των «νέων παθολογιών» (οριακών, εξαρτημένων, ψυχοσωματικών), όπου η αναζήτηση του εξωτερικού «πραγματικού» εκ μέρους των ασθενών τους είναι αναγκαία και αναπόφευκτη, μια και το εξωτερικό πραγματικό που αναζητούν δεν έχει μπορέσει ακόμη να βρει ενδοψυχική υπόσταση.

Το εξωτερικό πραγματικό, που προκύπτει συχνότερα στο επίπεδο της συμπεριφοράς, επιζητά την είσοδό του στο ψυχικό. Είναι, αν μας επιτρέπεται η αναλογία, το αντίστοιχο της τάσης προς επιστροφή του απωθημένου. Όπως το απωθημένο ζητά την επιστροφή στη συνείδηση, έτσι και το τραυματικό μέσω του πραγματικού και της αντίληψης (perception) ζητά την «επανεξέταση» του στο ψυχικό. Μιλάμε για «επανεξέταση», αν και δεν υπήρξε ποτέ «ένταξη», για να επισημάνουμε ότι η πράξη μη εγγραφής αφήνει μνημονικό ίχνος, δηλαδή ψυχικά έχει εγγραφεί η

μη ένταξη (Alexandridis, 2003).

Η διαφορά, βεβαίως, στην αρχική ενορμητική επένδυση είναι εντελώς διαφορετική. Την τάση προς επιστροφή του απωθημένου κινεί η ενόρμηση ζωής, ενώ την τάση προς επανάληψη κινεί η αποσαθρωτική δυναμική της ενόρμησης με στόχο το θάνατο. Μόνο δευτερογενώς το τραύμα και η επανάληψή του επενδύονται από τις ενορμήσεις με στόχο τη ζωή, και μάλιστα τις περισσότερες φορές μόνο μέσα από συνθήκες μεταβίβασης (κατά το πλείστον θεραπευτικές, χωρίς όμως να αποκλείονται και κάποιες άλλες μορφές «μαθητείας»). Στις περιπτώσεις, όμως, που το τραυματικό δεν επενδυθεί λιβιδινικά η επανάληψή του είναι μια τραγωδία για το υποκείμενο, που τη ζει σαν να συμβαίνει για πρώτη φορά, μια φάρσα για τον παρατηρητή, που την έχει δει να επαναλαμβάνεται τόσες φορές χωρίς το υποκείμενο να την αντιλαμβάνεται ότι προετοιμάζεται, μια απόγνωση για το θεραπευτή που «ξανά» νιώθει (στη θέση του υποκειμένου που αδυνατεί) τα πράγματα να μηδενίζονται.

Οι μεταφρουδικές μελέτες που επιχειρούν μια θεωρητική επέκταση των ζητημάτων της βίας δεν είναι πολλές, με την έννοια της παρουσίας ενός συστηματικού τρόπου σκέψης. Θα αναφέρουμε την έννοια της θεμελιακής βίας (violence fondamentale), που εισάγει ο J. Bergeret, ως ενυπάρχουσας από τη φύση μέσα στο άτομο. Πρόκειται για μια ενδιαφέρουσα ανθρωποβιολογικοψυχική προσέγγιση, που επισημαίνει ότι το υπόβαθρο της βίας είναι ενεργό σε όλες τις δομές (ψυχικές, βιολογικές, κοινωνικές), παρά και ενάντια στις προσπάθειες μετατροπής της σε δύναμη, επιθετικότητα, δυναμισμό και άλλες μετουσιωμένες μορφές.

Θα μας απασχολήσει ιδιαίτερα η βία της ερμηνείας, που έχει προτείνει η P. Aulagnier (1975). Η ψυχαναλύτρια αυτή, ξεκινώντας από την ψύχωση, οδηγήθηκε να προτείνει μια επέκταση της ψυχαναλυτικής θεωρίας ως προς την οντογένεση. Το «πρωταρχικό», το οποίο αναπτύσσει πριν του πρωτογενούς και του δευτερογενούς της φροϋδικής θεωρίας, όπως και αυτά, έχει και υπόσταση ως φάση της ανάπτυξης (η εναρκτήρια) αλλά και ως ενεργή προβληματική του ψυχισμού κατά τη

διάρκεια ολόκληρης της ζωής. Το πρωταρχικό απαντά στη συνάντηση του ψυχισμού, πριν ακόμη διαμορφωθεί το Εγώ, με τον κόσμο· το υποκείμενο λαμβάνεται ως ικανές να διεγερθούν ζώνες οι οποίες έρχονται σε επαφή με το αντικείμενο· η επαφή είναι βίαιη, εκτός κι αν η ζώνη συναντηθεί με το αντικείμενο που της ταιριάζει, το συμπληρωματικό της αντικείμενο, σύμφωνα με την ορολογία της P. Aulagnier (π.χ., η ζώνη «στόμα» του βρέφους συναντά ως συμπληρωματικό αντικείμενο το στήθος). Η συνάντηση δημιουργεί την πρώτη ψυχική αναπαράσταση, το «εικονόγραμμα», το οποίο αποτελείται από την απεικόνιση της συνάντησης της ζώνης με το συμπληρωματικό αντικείμενό της, το αίσθημα ευαρέσκειας από αυτό τον ψυχικό μεταβολισμό της σωματικής διέγερσης, και το αίσθημα ενός αμεταβόλιστου ποσού ενέργειας. Το εικονόγραμμα λύνει το πρόβλημα του εξωτερικού-εσωτερικού (που θέσαμε στην αρχή του κειμένου μας) και, επίσης, θέτει το υποκείμενο ως ικανό να λειτουργεί και πριν από τη δημιουργία του Εγώ, σε μια προ-Εγώ κατάσταση, σε μια προ-εαυτού κατάσταση, γεγονός που δημιουργεί μια χρηστική ιδιότητα και για τις εκτός εαυτού καταστάσεις [όπως η ψύχωση που μελέτησε η P. Aulagnier, οι τοξικομανιακές καταστάσεις, ο αυτισμός (Alexandridis, 1990)].

Αν η πρώτη συνάντηση φέρνει στην επιφάνεια για την αποφυγή της βίας το αίτημα της συμβατότητας μεταξύ των σχετιζόμενων στοιχείων και το αίτημα του μεταβολισμού της διέγερσης με τη δημιουργία του εικονογράμματος, φέρνει επίσης και άλλα δύο: το αίτημα της απιότητας και το αίτημα της ερμηνείας. Τα αιτήματα αυτά διατυπώνονται από το Εγώ προς το Εγώ (μέσα στην κίνηση της αυτογένεσης του ψυχισμού) και ισχύουν και στις ευτυχείς και στις δυστυχείς συνθήκες. Το Εγώ, ερχόμενο σε επαφή με το εικονόγραμμα, βρίσκεται στη βίαιη θέση να έχει να αντιμετωπίσει το ξένο προς τα συστήματα του πρωτογενούς και του δευτερογενούς εικονόγραμμα και πρέπει να το μεταβολίσει ώστε να το κάνει συμβατό ως προς αυτά (δηλαδή να το μετατρέψει ή να συνθέσει σε φαντασίωση για το πρωτογενές και σε εκφερόμενο για το δευτερογενές). Η ερμηνεία του εικονογράμματος από το

Εγώ για την εκφορά του σε άλλα συστήματα είναι μια βία ως προς τη φύση του εικονογράμματος (που υφίσταται μερικό μόνο μεταβολισμό), μια απαραίτητη λύση στη βία που υφίστανται τα συστήματά του ερχόμενα σε επαφή με ένα «απαράδεκτο» υλικό. Η ερμηνευτική διαδικασία ολοκληρώνεται μέσα στο πλαίσιο μιας ριζικής απιότητας όπου ρωτά το Εγώ το Εγώ: «Γιατί μου συμβαίνουν αυτά;» (ευχάριστα ή δυσάρεστα). Εκεί η μόνη απάντηση που συντηρεί ένα σχέδιο ζωής για το υποκείμενο είναι ότι τα πράγματα συμβαίνουν γιατί κάποιος άλλος επιθυμεί αυτά (ευχάριστα ή δυσάρεστα) για το υποκείμενο. Η βία που εγκαθίσταται στη βάση της ψυχικής ζωής είναι η αναγκαιότητα της επιθυμίας του Άλλου, τόσο αναγκαία που, όταν ελλείπει, το άτομο θα επιχειρήσει να την εγκαταστήσει έστω και παραληρηματικά.

Αν η P. Aulagnier έχει δείξει πώς το υποκείμενο διαχειρίζεται το προ του Εγώ και το εκτός εαυτού, η Α. Πιοταμιάνου (1984) έχει μελετήσει ιδιαίτερα τη βία στη διαδικασία «προς εαυτόν», όπως θα ονομάζαμε τη διαδικασία των ταυτίσεων. Ίσως η έκφραση που υιοθετούμε παραξενεύει σε πρώτη επαφή τον αναγνώστη, μια και σκέπτεται τη διαδικασία των ταυτίσεων ως πορεία προς τον άλλον. Αυτή όμως είναι η πρώτη κίνηση της ταύτισης· η επένδυση του άλλου (η ασυνειδήτη επένδυση μιας πραγματικής ή φανταστικής ιδιότητας του άλλου) απαιτεί τη λιβιδινική κίνηση από το υποκείμενο προς αυτόν. Όμως ο δεύτερος χρόνος είναι χρόνος αποεπένδυσης του άλλου, βίαιης εγκατάλειψης των επενδύσεων από επάνω του και μετακίνησής τους στο τμήμα του Εγώ του υποκειμένου που ομοιώθηκε τον Άλλον. Το φαινόμενο δεν είναι μόνο βίαιο ως προς το αντικείμενο, που βιώνει την εγκατάλειψη από το υποκείμενο, είναι βίαιο και ως προς το ενδοψυχικό μέρος του Εγώ του υποκειμένου, το οποίο, για να ομοιωθεί τον Άλλον (και να μπορέσει να επανακτήσει τις επενδύσεις που του έχει πραγματοποιήσει), υποχρεώνεται σε καταστροφές προηγούμενων μορφοποιήσεών του, ώστε να μπορέσει να πετύχει τις νέες. Είναι αδύνατον να επεκταθούμε περισσότερο στην εξαιρετικά ενδιαφέρουσα αυτή προσέγγιση και στα βάθρα που δημιουργεί τόσο ως προς τη

δημιουργικότητα (ποίηση εαυτού) όσο και ως προς την αποδιοργάνωση, ειδικά αν η έννοια της βίας στη διαδικασία των ταυτίσεων συνδυαστεί με τα προαναφερθέντα αιτήματα συμβατότητας, ερμηνείας και αιτιότητας που θέτει η P. Aulagnier. Θα θέλαμε να κλείσουμε αυτό το κεφάλαιο σχετικά με την ενδοϋποκειμενική βία με ένα απόσπασμα της Α. Ποταμιάνου (2001) που δείχνει το συνεχώς μεταπιθέμενο ορίζοντα του ζητήματος: «Μετά από αυτά που ο Freud είπε σχετικά με τιςσχάσεις στον ψυχισμό μας, δεν μπορούμε πλέον να αγνοούμε τις πηγές των επιθυμιών μας για ελευθερία, ούτε να ακυρώνουμε αυτό που αυτές οι πηγές φέρουν ως δυναμικό μιας βίαιης όρεξης για το απεριόριστο (illimité), για το μη-φραγμό του συνδεδεμένου, δηλαδή για τη μη-ζωή (non-vie)».

Διυποκειμενική βία

Η θεωρία του D. W. Winnicott (1951) περιγράφει τη δημιουργία του μεταβατικού αντικειμένου ως αποτέλεσμα του κρατήματος (holding), ψυχικού και σωματικού, του παιδιού από τη μητέρα, του παιχνιδιού και της ψυχικής εργασίας του παιδιού. Αποκαλεί το μεταβατικό αντικείμενο «πρώτη μη-Εγώ (not-me) κατοχή» του παιδιού. Τα πράγματα δείχνουν να εξελίσσονται ομαλά και βαθμιαία και η θεωρία του, κατά τη γνώμη μας, δεν απαντά στο βίαιο και στο ακαριαίο που επιβάλλουν την αρνητικότητα την οποία ορίζει το «μη» (not).

Αντιθέτως, η θεωρία για την ψυχογένεση του D. Anzieu (1997), που προβλέπει αρχικά ένα «κοινό» σωματοψυχικό «δέρμα» ανάμεσα στη μητέρα και το βρέφος, έχει στο κέντρο της τη στιγμή της διαφοροποίησης ως μια στιγμή βίαιου αποχωρισμού, βίαιης διάσχισης του κοινού δέρματος, ένα τραύμα κοινό προς τις δύο πλευρές, μια πρώτη οργάνωση της ψυχικής οικονομίας με τη διαλεκτική του σαδισμού που ασκεί το βρέφος στο κοινό δέρμα για να μπορέσει να αποχωριστεί από αυτό, να διαχωριστεί, να διαφοροποιηθεί, να υπάρξει. Αν η θεωρία του D. W. Winnicott (1951) μας δίνει στοιχεία για το πώς σταδιακά δομείται ο διάμεσος με-

ταβατικός χώρος, η θεωρία του D. Anzieu (1997) μάς λέει πώς ακαριαία διαμορφώνεται ο πρώτος μη-Εγώ χώρος, ο οποίος δεν είναι άλλος από τη μητέρα, και πως αυτό γίνεται όταν το Εγώ αντιλαμβάνεται ότι δεν έχει κατοχή πάνω σε αυτόν το χώρο.

Οι έννοιες της «κατοχής» (possession), της «ενόρμησης της κατακυριαρχίας» (Bemächtigungstrieb), του «ελέγχου» και άλλες με παραπλήσιο περιεχόμενο, που χρησιμοποιούνται από κάποιους συγγραφείς, όλες εμπεριέχουν την έννοια της βίαιης δράσης πάνω στο αντικείμενο, και μάλιστα, κατά τη γνώμη μας, σε ένα κλίμα που δεν αναγνωρίζει την ετερότητα, που βίαια την αρνείται και που προσπαθεί, με αυτό το σύστημα συμμόρφωσης της συμπεριφοράς και της ψυχικής και ουσιαστικής ζωής του άλλου προς ένα συγκεκριμένο πρότυπο, να αποδείξει ότι δεν υπάρχουν διαφορά και ετερότητα, ότι ο άλλος δεν υφίσταται ως διαφορετικός αλλά είναι όμοιος.

Η έννοια του ακαριαίου της εμφάνισης της αρνητικότητας δεν ισχύει, βεβαίως, όσον αφορά τις διαδικασίες ωρίμανσης του ψυχοβιολογικού υποστρώματος και των αλληλοεπιδράσεων με το περιβάλλον. Ίσως, όμως, ισχύει ως προς το ψυχικό βίωμα, με την έννοια ότι, όταν μια νέα ποιότητα στην ψυχική λειτουργία αναγνωρίζεται ως ισχύουσα, αυτό διαιρεί το χρόνο σε χρόνο πριν από αυτήν και σε χρόνο κατ' αυτήν. Ακόμη, η έννοια της σταδιακής πολυπαραγοντικής εξέλιξης είναι μια αρκετά δύσκολη σύλληψη, που μόνο ένα ώριμο και καλλιεργημένο Εγώ μπορεί να διαχειρίζεται. Στα αρχικά του στάδια (και όχι μόνον, αν λάβει κανείς υπόψη του πώς γράφονται οι κοσμογονικοί μύθοι, η ιστορία αλλά και τα δελτία ειδήσεων!) επιζητά την ερμηνεία των γεγονότων με τη χρήση «ενός» αιτίου και με τη μυθική δημιουργία «της στιγμής» που αυτό έδρασε. Μόνο η ουσιαστική εξέλιξη των ατόμων και των κοινωνιών οδηγεί από τις αρχαϊκές μορφές της «κατοχής» και της «μυθικής στιγμής» στην αποδοχή των πολυπαραγοντικών αιτιών που δρουν μέσα στη συνεχή και αδιάκοπη ιστορική διαδικασία.

Αν η θεωρία του D. W. Winnicott (1951) δείχνει πώς γεννιέται ο ψυχικός χώρος μέσω του μεταβατικού αντικειμένου και της αυταπάτης (illusion) –άλ-

λος ένας όρος του οποίου δεν έχουμε επαρκώς εκτιμήσει το φορτίο βιαιότητας- κι αν η θεωρία του D. Anzieu (1997) δείχνει πώς γεννιέται, με όρους οικονομικούς, η σχισμή που ορίζει τον πρώτο ψυχικό χώρο του υποκειμένου, ο J. Laplanche (1987) με τη θεωρία του της «πρωταρχικής σαγήνης» δείχνει ότι η απόλυτη διυποκειμενικότητα δεν υπάρχει και ότι ο καθένας έχει μορφώματα στον ψυχισμό του που του έχουν ενδοβληθεί.

Στην πρώτη εκδοχή της θεωρίας του ο J. Laplanche (1987) τα ονόμαζε «αινιγματικά σημαίνοντα» (*signifiants énigmatiques*), αλλά επειδή θεώρησε ότι ο όρος «σημαίνοντα» στους περισσότερους αναλυτές προκαλούσε αναγωγές μόνο στα γλωσσικά σημαίνοντα, προτίμησε στη δεύτερη εκδοχή της θεωρίας του να τα ονομάσει «αινιγματικά μηνύματα» (*messages énigmatiques*), για να περιλάβει σε αυτό όχι μόνο το γλωσσικό αλλά και το εξω-γλωσσικό μήνυμα-αίνιγμα που ενδοβάλλεται από τη μητέρα στο παιδί. Η μητέρα με ασυνείδητο τρόπο περνά στο παιδί, αλλά και σε αυτή την ίδια, μηνύματα που εκφράζουν βασικές της επιθυμίες για τη σχέση τους και για τη διαμόρφωση αυτού του παιδιού. Η πράξη αυτή επιτελείται κατά τη συνθήκη της σαγήνης, όταν η μητέρα ελκύει επάνω της τις επενδύσεις του βρέφους οι οποίες κατευθύνονται προς αυτή με την ελπίδα να οργανωθούν και να μορφοποιηθούν. Η σαγήνη, αν δεν περιέχει βία, εμπεριέχει σίγουρα ένα χαρακτήρα αλλοτρίωσης, απαραίτητο κατά τη φυσιολογική ανάπτυξη, αλλά επικίνδυνο και βίαιο ως προς την προσωπικότητα αν παταθεί το φαινόμενο. Τα ενδοβληθέντα αινιγματικά μηνύματα απαιτούν τη «λύση» τους, την ερμηνεία τους από το υποκείμενο, ή, για να χρησιμοποιήσουμε το γλωσσάριο του J. Laplanche (1987), τη «μετάφρασή» τους. Σε μια φυσιολογική ανάπτυξη η μητέρα εκπαιδεύει το παιδί αναπτύσσοντάς του την ικανότητα να μεταφράζει συνθήκες, ικανότητα που θα του επιτρέψει να αναπτύξει και να απαρτίσει κατά το δικό του τρόπο τα ενδοβληθέντα μηνύματα. Σε περίπτωση, όμως, που η ικανότητα για μετάφραση δεν αναπτυχθεί στο άτομο, τότε τα αινιγματικά μηνύματα θα επανέρχονται με τη μορφή συμπτωμάτων και το άτομο θα έχει την τάση να εγκαθιστά παθολογικές συνθήκες σαγήνης.

Θα μπορούσαμε να παραθέσουμε και άλλες ψυχογενετικές θεωρίες που βασίζονται στη διυποκειμενικότητα μητέρας - παιδιού. Επιλέξαμε κάποιες που εμπεριέχουν κατά τη γνώμη μας την ποιότητα της βίας και έχουν έναν παραδειγματικό χαρακτήρα προτύπου. Είναι αντιληπτό ότι τραύματα και καθηλώσεις κατά την ανάπτυξη αυτών των φάσεων δημιουργούν βασικές ψυχικές ανεπάρκειες και δυσλειτουργίες, εμφανείς συνεχώς ή εμφανιζόμενες κατά τις παλινδρομήσεις του υποκειμένου. Προτιμήσαμε τον τεχνητό διαχωρισμό, όπως πολλές φορές έχουμε αναφέρει μέχρι τώρα, των διαφόρων περιπτώσεων σε ενδοϋποκειμενικές και διυποκειμενικές και για έναν ακόμη, κλινικό λόγο: οι τελευταίες, όταν εμφανίζονται ως παθολογικές καταστάσεις, εμπλέκουν πάντοτε ισχυρότατα μέσα στην πραγματικότητα τον άλλο άνθρωπο και το άψυχο αντικείμενο: καταστάσεις συμβιωτικής ψύχωσης, δημιουργία κοινού παραληρήματος μεταξύ δύο ατόμων (*folie à deux*), σαδομαζοχισμός, εξαρτητική συμπεριφορά (από άτομο ή ουσία ή δραστηριότητα), σωματική, σεξουαλική, ψυχική και ηθική παραβίαση παιδιών και ενηλίκων όταν ενεργοποιούνται οι μηχανισμοί της κατάργησης της ετερότητας κ.ά.

Γενικό μοντέλο, πράξη και σκέψη

Δεν είναι δυνατόν σε ένα γενικό μεταψυχολογικό άρθρο για τη βία να μπούμε σε λεπτομέρειες σχετικά με τη βία στις ειδικές κλινικές μορφές που προαναφέραμε και σε άλλες. Θα επιχειρήσουμε να διατυπώσουμε ένα απλό διυποκειμενικό μοντέλο και να δούμε σε ποιες περιπτώσεις αποφεύγεται η βία.

Αν θεωρήσουμε ότι η αλληλεπίδραση δύο ατόμων γεννά ένα «πράγμα» (στην πραγματικότητα γεννά τουλάχιστον τρία: ένα στον ψυχικό χώρο του καθένα και ένα στον ενδιάμεσο) που προκύπτει από την επένδυση και των δύο ατόμων σε αυτό το «πράγμα» (ή από τον ένα στον άλλο για την επίτευξη του «πράγματος»), τότε η βία εκδηλώνεται σε δύο οριακές περιπτώσεις: α) Στην πρώτη περίπτωση, το «πράγμα» απορροφά τεράστιο όγκο επενδύ-

σεων από τα δύο άτομα (που οικειοθελώς ή κατά υποχρέωσιν συμμετέχουν) και γίνεται το κυρίαρχο θέμα, οδηγώντας σε υποτίμηση και αφανισμό των προσωπικοτήτων των συνεργούντων. Πρόκειται για τη βία της αλλοτρίωσης, που συγκαλύπτει μια κάποιου βαθμού αποπροσωποποίηση· τα άτομα «χάνονται» προς όφελος του «πράγματος». β) Στη δεύτερη περίπτωση, τα άτομα δεν επενδύουν στη δημιουργία του κοινού «πράγματος»: η μη-επένδυση πρέπει να εννοηθεί με δύο τρόπους: με απουσία ή με υπερβολή επένδυσης, με ανεπαρκή δηλαδή ενέργεια για κινητοποίηση ψυχικών εργασιών ή, αντίθετα, με υπερβολική και άρα ανίκανη για ψυχικό μεταβολισμό, τόσο που υποχρεώνει σε ψυχική ακινησία. Το «πράγμα» «χάνεται» προς όφελος των ατόμων, αλλά η απώλεια του είναι εφιαλτική, γιατί ενεργοποιεί την απώλεια και του ενδιαμέσου διαπροσωπικού χώρου, το άγχος του ναρκισσικού/αυτιστικού εγκλεισμού. Η βίαιη «έξοδος» προς τον άλλο για τη δημιουργία «πράγματος» είναι σχεδόν σίγουρη, αλλά και σχεδόν σίγουρη είναι και η αποτυχία του «πράγματος» να λειτουργήσει ως ικανοποιητικό και εξισορροπητικό «σύμπτωμα» μεταξύ των δύο ατόμων.

Κατά τη γνώμη μας, η αποφυγή της βίας επιτυγχάνεται όταν η δράση μεταξύ των δύο ατόμων και του «πράγματος» κινείται ταυτόχρονα και εναλλακτικά και προς τις δύο προαναφερθείσες λογικές: α) τα άτομα «χάνονται» προς όφελος του «πράγματος» που προκύπτει από το συγκερασμό, από τη μια, των ναρκισσικών και άλλων προβολών και επενδύσεων των δύο ατόμων, και από την άλλη, των συμβολικών και εννοιολογικών διαμορφώσεων που το ιστορικό «περιβάλλον» επιβάλλει, β) τα άτομα επανακτούν τις επενδύσεις που είχαν πραγματοποιήσει στο κοινό δημιούργημα, το «πράγμα» «χάνεται» προς όφελος των ατόμων, αλλά πλέον οι επενδύσεις που επανακτούν δεν είναι απολύτως όμοιες με τις αρχικές, έχουν υποστεί νέες διαμορφώσεις· με αυτό τον τρόπο τα άτομα πλουτίζονται ναρκισσικά και διαφοροποιούνται. Η κυκλική αυτή μετακίνηση ενεργειών προκαλεί και μετακίνηση της οργάνωσης του ίδιου του υποκειμένου, συνεχή ψυχική εργασία και αποφυγή της στάσης που, αν εγκα-

τασταθεί, μόνο με βία, μετά από ένα βαθμό, μπορεί να τροποποιηθεί.

Η έξοδος έχει δύο μεγάλους δρόμους: την πράξη και τη σκέψη. Σχηματικά, κλείνοντας το άρθρο, θα πούμε ότι η πράξη μπορεί να είναι πράξη δημιουργική αν βρει το άλλο υποκείμενο (εξωτερικό ή εσωτερικό αντικείμενο) και δράσουν μαζί για τη δημιουργία του κοινού «πράγματος». Η πράξη θα είναι βίαιη αν το υποκείμενο δε βρει άλλο υποκείμενο (πραγματικό ή φανταστικό) και τελεστεί ως εκδραμάτιση.

Η σκέψη, όταν έχει να διαχειριστεί βίαιες συνθήκες, δεν μπορεί να είναι σκέψη: τα αναπαραστασιακά κενά είναι τεράστια, τα συναισθήματα (affects) ωμά ή ανεσταλμένα, ανίκανα να επενδύσουν αναπαραστάσεις, τα μνημονικά ίχνη ανύπαρκτα. Η σκέψη μπορεί μόνο να ξεκινήσει από την «παράσταση» των φαινομένων που γεννούν βία, είτε με εικαστικά μέσα είτε με θεατρικό (ψυχοδραματικό) τρόπο είτε με τη διήγηση. Η «παράσταση» αυτή θα είναι ήδη ένα «πράγμα» ανάμεσα στον πάσχοντα και στο θεραπευτή, μια ονοματοδοσία, άρα και ύπαρξη, αλλά και κάποιος έλεγχος της βίαιης συνθήκης που έζησε το άτομο, μια μεταφορά της βίας σε μια άλλη σκηνή, που είναι το εκφραστικό μέσο στο οποίο γίνεται η «παράσταση», μια αρχόμενη μετουσίωση, γιατί η παραγόμενη παράσταση έχει ήδη ισχύ αναπαράστασης σε ένα άλλο σύστημα έκφρασης, μεταπιθέμενη βία μέσω της μεταβιβαστικής κίνησης στο θεραπευτή. Η σκέψη, λοιπόν, που θα οδηγήσει τη βία στη μεταλλαγή της σε ενεργητική δύναμη δεν μπορεί να είναι μια σκέψη που θα παραχθεί από ένα με ψυχικές ανεπάρκειες άτομο σε μια μοναχική προσπάθεια. Είναι σκέψη που απαιτεί την ενεργητική συναισθηματική και νοησιακή παρουσία του άλλου ατόμου, του θεραπευτή, είναι μια «σύσκεψη» (co-pensée), όπως θα έλεγε ο D. Widlocher (1996).

Βιβλιογραφία

- Alexandridis, A. (1990). Distorsion du pictogramme. *Topique*, 46, 295-300.
 Alexandridis, A. (2003). Souvenirs formels de

- démarcation énigmatique. Documents et débats. *Bulletin intérieur de l' Association Psychoanalytique de France* (υπό έκδοση).
- Anzieu, D. (1997). *Le moi-peau*. Paris: Dunod. [Το Εγώ - δέρμα (2003). Αθήνα: Καστανιώτης.]
- Aulagnier, P. (1975). *La violence de l' interprétation*. Paris: P.U.F. [Η βία της ερμηνείας (2001). Αθήνα: Εστία.]
- Bergeret, J. (1981). La violence fondamentale: l' étayage instinctuel de la pulsion libidinale. *Revue Française de Psychanalyse*, 45, 5-6.
- Dadoun, R. (1993). *La violence*. Paris: Hatier.
- Deleuze, G. (1986). *Foucault*. Paris: Editions de Minuit.
- Enriquez, E. (1983). *De la horde à l' état*. Paris: Gallimard.
- Freud, S. (1905). *Drei Abhandlungen zur Sexualtheorie*. [Trois essais sur la théorie de la sexualité. Paris: Gallimard.]
- Freud, S. (1910). *Eine Kindheitserinnerung des Leonardo da Vinci*. [Un souvenir d' enfance de Leonard de Vinci. Paris: Gallimard.]
- Freud, S. (1915). Triebe und Triebchicksale. [Les pulsions et leurs destins. In S. Freud, *Métapsychologie*. Paris: Gallimard.]
- Freud, S. (1924). Das Okonomische Problem des Masochismus. *GW*, XIII.
- Freud, S. (1924). Der Realitätserlust bei Neurose und Psychose. *GW*, XII.
- Freud, S. (1924). Neurose und Psychose. *GW*, XIII.
- Freud, S. (1925). Die Verneinung. [La négation. In S. Freud, *Resultats, idées, problèmes*, II. Paris: P.U.F.]
- Girard, R. (1972). *La violence et le sacré*. Paris: Grasset.
- Laplanche, J. (1987). *Nouveaux fondements pour la psychanalyse*. Paris: P.U.F.
- Malher, M., Pine, F., & Bergman, A. (1975). *The Psychological birth of the human infant*. New York: Basic Books.
- Potamianou, A. (1984). *Les enfants de la folie*. Toulouse: Privat. [Τα παιδιά της τρέλλας (1988). Αθήνα: Νεφέλη.]
- Potamianou, A. (2001). *Le traumatique*. Paris: Dunod.
- Rank, O. (1928). *Le traumatisme à la naissance*. Paris: Payot.
- Widlocher, D. (1996). *Les nouvelles cartes de la psychanalyse*. Paris: O. Jacob.
- Winnicott, D. W. (1951). Objets transitionnels et phénomènes transitionnels. In D. W. Winnicott, *De la pédiatrie à la psychanalyse*. Paris: Payot.

A metapsychological essay on violence

ATHANASIOS ALEXANDRIDIS

Psychiatrist, Child-Psychiatrist, Psychoanalyst

ABSTRACT

In this essay a psychoanalytic metapsychological approach of the phenomenon of violence is attempted, as it manifests itself in the different phases of the psychic development. The developmental phases that are studied here are either put forward, by the authors that have introduced them, as phases with a violent dynamic or are proposed as such by the author of the present paper. The economical and drive-instant theory is not used here to describe the violent situation, rather the analysis of the violence is attempted on the level of subjectivity and intersubjectivity. Violence is viewed as an, organizing or disorganizing, crisis situation, which is necessary for the psychic development but is also responsible for fixations and regressions. Finally, a general model on intersubjectivity is proposed whose extremes describe the manifestations of violence, and remarks are made on the role of thinking and acting.

Key words: Violence, Development, Subjectivity, Intersubjectivity.

Address: Athanasios Alexandridis, full member of the Association Psychoanalytique de France (A.P.F.), member of the International Psychoanalytic Association (I.P.A.). E-mail: a-alexan@otenet.gr